

“Ne Tas Düşün Ne Hamam Çınlasın” Sözü Deyim mi, Atasözü mü?

NURETTİN ALBAYRAK

Türk Dili dergisinin 722. sayısında Nail Tan’ın “Gözden Kaçmış Bir Deyim: *Ne Tas Düşün Ne Hamam Çınlasın*” başlığını taşıyan yazısı¹, Türkçemizde tartışılması hep devam eden deyim ve atasözü ayrımı üzerinde yeniden durmamız gerektiğini gündeme getirmiş oldu. Söz konusu yazıda bizim *Türkiye Türkçesinde Atasözleri* (İstanbul 2009) adlı eserimizden de söz edilmekte ve bu eserden alınan bir atasözünün deyim olduğu hâlde bizim yanlış olarak atasözü kabul ettiğimiz kesin bir dille belirtilmektedir.

360

Deyim-atasözü ayrımı Türkçede sürekli tartışma konusu olmuş, belki bunun sonucu olarak yapılan pek çok derlemede deyimler ve atasözleri “atasözleri ve deyimler” başlığını taşıyan eserlerde bir arada yayımlanmıştır. Kanaatimizce atasözlerinin ne olduğu ya da ne olmadığı hakkında kabul edilebilir ölçüler ortaya konulduğu hâlde, deyimler hakkında henüz kabul edilebilir ölçüler ortaya konulamamıştır. Biz de yukarıda adı geçen eserimizi hazırlarken bu konu üzerinde durmak gerektiğini anladık ve bir atasözleri kitabında ölçüyü aşmayacak şekilde deyimlerden de söz etmeye üzerinde de durmaya çalıştık. Bizden önce bu konu üzerinde çalışmış olan araştırmacılardan özellikle Ömer Asım Aksoy² ve Aydın Oy’un³ görüşlerinden hareketle Türkçede pek çok sözün hem deyim hem de atasözü olabildiği kanaatine vardık ve bu kanaatimizi pekiştirmek için eserimizin “İnceleme” bölümünde hem deyim hem atasözü olan sözlere olabildiğince yer verdik.⁴ Vardığımız sonuç, bu tip sözlerin deyim veya atasözü oluşunu belirleyen en önemli özelliğin fiillerinin master hâlinde veya çekimli olarak kullanılmasıydı. Bu durum burada vereceğimiz şu üç örnekte de açıkça görülmektedir: “At

¹ Tan, Nail, “Gözden Kaçmış Bir Deyim: *Ne Tas Düşün Ne Hamam Çınlasın*”, *Türk Dili*, S.: 722 (Şubat 2012), s. 108-112.

² Aksoy, Ö. Asım (1988), *Atasözleri Sözlüğü*, s. 41.

³ Oy, Aydın (1972), *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, s. 99.

⁴ Albayrak, Nurettin (2009), *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, s. 17-19.

çalındıktan sonra ahırın kapısını kapamak” (deyim, anlamı: zamanında önlem almamak); “At çalındıktan sonra ahırın kapısını kapama!” (atasözü, anlamı: Kötü olayları önleyebilmek için insanın gerekli önlemleri önceden alması gerekir. Kötü olay gerçekleşikten sonra alınacak önlemin hiçbir faydası olmaz). “Gökteki yıldıza akçe diye kement atmak” (deyim, anlamı: her şeyden çıkar elde etmeye çalışmak); “Gökteki yıldıza akçe diye kement atılmaz (atma).” (atasözü, anlamı: Her insan para kazanmak ister; ancak her işte olduğu gibi, para kazanmada da aşırı istekli olmaktan kaçınmak ve para kazanılamayacak boş çabalara girişmemek gerekir). “Kuyu kazmazdan suyunu haber vermek” (deyim, anlamı: bitmemiş bir iş hakkında fikir beyan etmek); “Kuyu kazmazdan suyu haber verilmez.” (atasözü, anlamı: İnsan bir işe başlayıp bitirmeden, o işin sonucu görmeden o iş hakkında fikir yürütmemeli; çünkü böyle bir fikir yürütme insanı yanıltabilir). Burada kısa olarak verdiğimiz atasözlerinin anlamlarını daha uzatmak mümkünken, deyimlerin anlamının fazla uzatılmayacağı kanaatindeyiz.

Yukarıda verdiğimiz örneklere uymadığı hâlde, üzerinde yeterince durulmadığı için çeşitli eserlerde pek çok deyim, atasözü; pek çok atasözü de deyim olarak gösterilmiştir. Bu durumu 10. baskısını yapan TDK *Türkçe Sözlük*'te de görmek mümkündür.⁵ Bu tutarsızlık deyimler üzerinde önemli çalışmalardan birini yapan Ö. Asım Aksoy'un *Deyimler Sözlüğü*'nde de görülmektedir. Aksoy birçok atasözünü, özellikle bizim “temsili atasözleri” olarak adlandırdığımız atasözlerini⁶ deyim kabul ettiğini ve kendisinin deyim olarak kabul ettiği pek çok söze kendi deyimler sözlüğünde yer vermediğini biz adı geçen çalışmamızda etraflıca belirttik.⁷

Nail Tan'ın kesin bir ifadeyle deyim olarak belirttiği “Ne tas düşsün ne hamam çınlasın.” sözünün bir benzeri olan ve bizim çalışmamızda 14334. sırada yer alan “Ne kervan kalksın ne çan ötsün.” atasözünün de deyim olduğunu, bizim bunu yanlışlıkla atasözü olarak aldığımızı belirtmesi kanaatimizce doğru değildir. Söz konusu eserimizde benzeri sözlerden bazıları şunlardır: Ne âdet etmeli ne âdeti terk etmeli. Ne ağdayı çeker ne helvadan geçer. Ne ağılı ol ki atsinlar ne şeker ol ki yutsunlar. Ne ağzına alır ne kulağına koyar. Ne at, kaç; ne al, kaç. Ne bana bir ne komşuma iki (olsun).

⁵ *Türkçe Sözlük* (TDK, 2005), “Bulgurlu'ya gelin gitmek” (s. 323) ve “hem kel hem fodal” (s. 711) deyim oldukları hâlde atasözü olarak örneklendirilmiştir.

⁶ Albayrak (2009), s. 41.

⁷ Albayrak (2009), s. 15-16.

Ne başını ağrıttı ne mendil bağla. Ne benden sana bazlama ne senden bana gözleme. Ne buldum sevinirim ne kaybettim yerinirim. Ne dağda bağım var, ne çakaldan davam (var). Ne darı ekerim ne serçeden şikâyet ederim. Ne değirmende yat ne korkulu rüya gör. Ne deliye söyle ne de söylet. Ne derin suya gir ne Hızır'ı çağır. Ne dilenecek hâli var ne zekât verecek malı (var). Ne döv ne dövül, ne söv ne sövül. Ne düğün görmüş oynamış ne ölü görmüş ağlamış. Ne gir ıslan, ne çık titre. Ne gör muhanneti ne iç suyundan. Ne han görmüş hanedan ne öğüt almış anadan. Ne kızı verir ne dünürü gücendirir. Ne kör pazara varsın ne pazar körsüz kalsın. Ne mezarlıkta uyu ne korkulu düş gör.⁸

Dikkat edilirse bu sözlerin tamamı ne...ne bağlacıyla kurulmuş, biçim bakımından olumlu, anlam bakımından olumsuz yargılardır. Diğer taraftan bu sözlerin bir kısmında yüklem söylenmemiş -ki biz o yüklemli parantez içinde gösterdik- hüküm / yargı bildiren sözlerdir. Ömer Asım Aksoy *Deyimler Sözlüğü*'ne benzeri sözlerden sadece üç tane almış:⁹ Ne balını isterim ne belâsını. Ne benden sana bazlama, ne senden bana gözleme. Ne dağda bağım var, ne çakaldan davam. Aksoy *Atasözleri Sözlüğü*'ne ise aynı yapıdaki şu atasözünü almış:¹⁰ Ne karanlıkta yat, ne kara düş gör. Deyimler üzerindeki en kapsamlı çalışmayı yapan M. Ertuğrul Saraçbaşı ise 13.000 civarındaki deyim içinde sadece dokuz taneye yer vermiştir:¹¹ Ne köy olur, ne kasaba. Ne kızı verir, ne dünürü küstürür. Ne sakala minnet, ne bıyığa. Ne sen sor, ne ben söyleyeyim. Ne Şam'ın şekeri ne Arap'ın yüzü. Ne şiş yansın, ne kebab. Ne tadı var ne tuzu. Ne üstte var ne başta. Ne yârdan geçer, ne serden. Bunlardan "Ne sen sor, ne ben söyleyeyim." ve "Ne tadı var ne tuzu." cümlelerinin deyim de atasözü de olmadığı kanaatindeyiz. Benzeri yapıdaki sözlerin İsmail Parlatur'ın *Deyimler* adlı eserindeki sayısı ise on birdir:¹² Ne balını isterim ne belâsını. Ne benden sana bazlama, ne senden bana gözleme. Ne çöreğin karnıma, ne osuruğun burnuma. Ne dağda bağım var, ne çakaldan / tilkiyle davam. Ne deve yürüsün, ne çan seslensin. Ne kalburun üstü, ne eleğin altı. Ne kızı veriyor, ne dünürü küstürüyor. Ne ölü görmüş ağlamış, ne düğün görmüş oynamış. Ne sakala minnet, ne bıyığa. Ne Şam'ın şekeri,

⁸ Bu yapıdaki atasözlerinin diğer örnekleri için bk. Albayrak, *age.*, s. 717- 722.

⁹ Aksoy (1976).

¹⁰ Aksoy (2008), *Atasözleri Sözlüğü*, s. 396.

¹¹ Saraçbaşı, M. Ertuğrul (2010), *Örnekleleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü*, c. II, s. 897 - 700.

¹² Parlatur, İsmail (2008), *Deyimler*, s. 660 - 663.

ne Arap'ın zekeri /yüzü. Ne yârdan geçer, ne serden. Parlatır, çalışmasının birinci cildi olan *Atasözleri*'ne ise aynı yapıdaki şu atasözlerini almış:¹³ Ne dağda bağım var, ne çakaldan davam. Ne dağda darım var, ne çakaldan davam var. Ne İsa'ya yaranabildi, ne Musa'ya. Ne karanlıkta yat, ne kara düş gör. Ne kızı verir, ne dünürü gücendirir. Ne kokar, ne bulaşır. Ne Şam'ın şekeri, ne Arap'ın yüzü. Ne şeytanı gör, ne lâhevle çek. Ne şeytanı gör, ne salâvat getir. Ne şeytanın yüzünü gör, ne besmele çek. Ne yavuz ol asıl, ne yavaş ol basıl. Bizim yukarıda örneklediğimiz hem deyim hem atasözü olan yapıya uymadıkları hâlde, aynı yapıdaki sözlerin hatta aynı sözlerin hem deyim hem atasözü olarak kabul edilmesini nasıl izah etmek gerekir? Bilhassa Parlatır'da görüldüğü gibi aynı söz hem deyim hem atasözü olarak alınmış -ki maalesef aynı durum pek çok yerde karşımıza çıkmaktadır- atasözü ve deyim kavramları üzerinde yeteri kadar durulmadığı için bu durum içinden çıkılmaz bir karmaşıklığa sebep olunmuştur.

Deyim ile atasözü ayrımında bilhassa şuna dikkat etmek gerekir: Deyimler genel bir hüküm bildirmez, bir kavramı belirtmek için oluşturulmuş özel anlatım kalıplarıdır. Oysa Sayın Tan'ın söz konusu ettiği "Ne tas düşsün ne hamam çınlasın." sözü de, bizim yukarıya aldığımız örnekler de hüküm bildirmekte; hemen hepsinde en az iki, bir kısmında da ikiden fazla hüküm yer almaktadır. Bu da yüklemi söylenmemiş eksilteli cümlelerle temsilî atasözleri dışındaki atasözlerinin mutlaka bir cümle olması gerektiği kuralına uymaktadır. Deyimler içinde cümle özelliği taşıyan çok az sayıda örneğe rastlanmaktaysa da, iyi araştırıldığında, bunların bir kısmının ya deyim olmadıkları ya da atasözlerinden alınmış belli bölümler olduğu görülecektir. Örneğin, "Atı alan Üsküdar'ı geçti" sözü bugün yaygın bir deyim olarak kullanılmakla beraber "At alan Üsküdar'ı geçti, at almayan çukurunu açtı (eşti, kazdı)." atasözünden alınmış bir bölümüdür. Diğer taraftan deyimler belli bir durumu ifade etmek için kullanıldıkları hâlde, atasözleri, yukarıya alınan örneklerde de görüldüğü gibi, her zaman uygulanmak üzere ortaya konulmuş genel bir kuralı/yargıyı ifade eder veya öğüt verme özelliği taşır.

¹³ Parlatır, İsmail (2008), *Atasözleri*, s. 437 - 440.